

Watermanagement: een Islamitisch perspectief

Samenvatting

Bij het inventariseren van relevante trends voor de watersector zien we recentelijk veel referenties naar een toename aan immigratie van niet-westerse allochtonen waarbij al snel drie vermeende 'vraagstukken' samen worden gezien:

1. De religieuze kaart van Nederland zou aan het veranderen zijn waarbij de islam belangrijker wordt
2. Moslims gebruiken meer water dan autochtone Nederlanders, wat tot toenemende watervraag zou kunnen leiden
3. De islam zou een 'mysterieuze' geloofsovertuiging zijn met wellicht andere waarden voor water en natuur – wat zou dit voor waterbeheer kunnen betekenen?

In deze trendalert toetsen we deze opvattingen aan bijvoorbeeld de statistiek van het CBS. Kloppen ze? Verder analyseren we de invloed van geloofsovertuiging en natuur als basis voor het verkennen van alternatieve uitkomsten voor toekomstig waterbeheer vanuit een Islamitisch perspectief. Het resultaat is niet heel schokkend, we zien weinig potentie voor grote veranderingen.

Consequenties voor u

	Laag	Middel	Hoog	Beknopte uitleg
Impact	X			Impact op gemeenteniveau is anders dan op wijkniveau en hangt ook af van gedrag van waterbedrijven
Zekerheid	X			Onwaarschijnlijk binnen 5 jaar

Ritueel wassen: <http://pixabay.com/nl/wassen-ritueel-voetverzorging-64803>

Trendbeschrijving en achtergrond

Geloofsovertuiging en natuur

Water heeft verschillende spirituele betekenissen en intrinsieke en/of instrumentele waarden voor mensen uit diverse culturen. In het hindoeïsme, bijvoorbeeld, wordt de rivier de Ganges als heilig gezien.

Watermanagementpraktijken in Nederland zijn gevormd door diverse factoren, zoals de verzuiling, waaruit het poldermodel voor besluitvorming is ontstaan. De levensbeschouwelijke verschillen die aan de basis lagen van deze verdeling van de Nederlandse samenleving in het begin van de twintigste eeuw, waren niet alleen politiek (socialisten en liberalen) maar ook religieus (protestant-christelijken en rooms-katholieken). Hebben deze geloofsovertuigingen invloed gehad op waterbeheer? Het beheren, letterlijk “als heer besturen”, zegt al iets over de zienswijze.

Water speelt een belangrijke rol in de bijbel, als vernietigende kracht in het verhaal over Noach en de zondvloed maar ook als teken van een nieuw leven, bijvoorbeeld in het verhaal van Johannes de Doper die mensen in de rivier de Jordaan doopte en daarmee hun zonden van hen afspoelde. Het wassen met water staat in het jodendom symbool voor rituele reiniging, en dit is waarschijnlijk ook de oorsprong van de doop als sacrament in het christendom. Volgens de rooms-katholieke theologie moeten ongedoopte mensen de gelukzalige aanschouwing van God in de hemel missen. De doop is een serieuze zaak waarin water een

significante symbolische rol van betekenis heeft. Hiernaast wordt wijwater, dat door een priester gewijd is, gebruikt om zaken tegen kwaad en onheil te beschermen. Bijvoorbeeld, begin 2010 heeft deken Bakken van de Sint Nicolaaskerk in Amsterdam de twee boorkoppen die de Noord/Zuidlijn moesten gaan graven met wijwater gezegend.

*Paus Franciscus besprenkelt gelovigen met wijwater:
www.splendorofthechurch.com*

Veelvoorkomend in religieuze teksten zijn verhalen over een zondvloed, als straf voor menselijke zonden, die waarschijnlijk gebaseerd zijn op natuurrampen zoals de extreme overstromingen van de Zwarte Zee aan het einde van een van de ijstijden. Verklaart dit de verhouding die Nederlanders met water hebben en hun

drang om water te beheren? Nee. Natuurverschijnselen hebben invloed gehad op de geloofsovertuigingen van mensen en andersom hebben geloofsovertuigingen invloed op hoe mensen met natuur omgaan. Maar zonder specialistisch onderzoek met kennis van godsdienstwetenschap of theologie, is het ver gezocht om verbanden te leggen tussen de bestaande watermanagementpraktijken in Nederland en geloofsovertuigingen in het verleden.

Onderzoek op gebied van milieu-ethiek en landschapsfilosofie laat echter duidelijk zien dat beelden van natuur (bijvoorbeeld antropocentrisme vs. ecocentrisme) met geloofsovertuiging samenhangen. Een recent voorbeeld betreft milieubescherming: begin 2015 noemde paus Franciscus de inspanning om de opwarming van de aarde tegen te gaan een 'morele en religieuze noodzaak'. Volgens de paus moeten we het milieu beschermen uit respect voor de hele schepping en ook voor toekomstige generaties. De stelling dat we natuur moeten beschermen komt voort uit de overtuiging dat mensen de rentmeesters zijn van Gods schepping.

Naast socioculturele factoren heeft Nederland natuurlijk geografische eigenschappen die watermanagement bijzonder belangrijk maken. Maar laten we voor nu aannemen dat watermanagementpraktijken deels door geloofsovertuigingen worden beïnvloed. Hoe is de

religieuze kaart van Nederland aan het veranderen en wat zou dit voor de watersector kunnen betekenen?

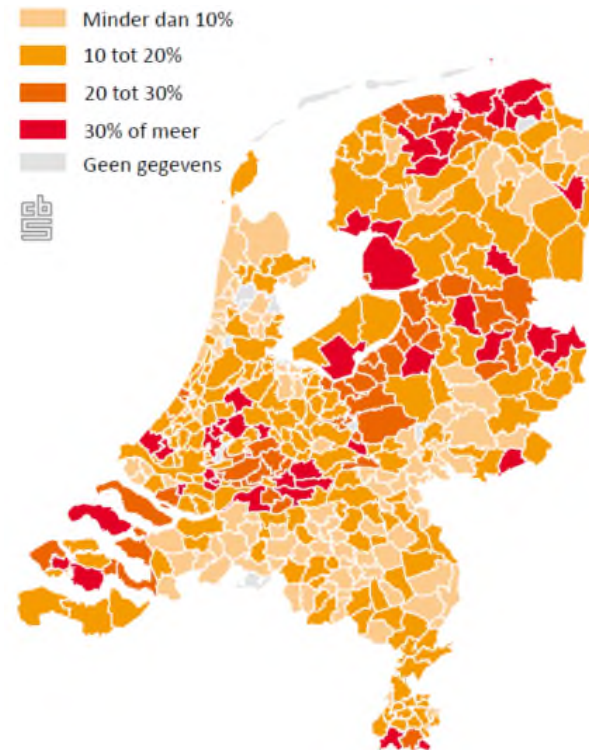
De religieuze kaart van Nederland

Eind 2014 publiceerde het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) een rapport over de kerkelijke gezindte en het bijwonen van religieuze diensten in provincies en gemeenten. De statistieken zijn gebaseerd op gegevens van meer dan 350 duizend personen van 18 jaar en ouder. Dit onderzoek laat zien dat er tussen gemeenten grote verschillen zijn in de religieuze betrokkenheid van inwoners.

Hoewel de verschillen tussen provincies zoals Groningen en Limburg groot zijn, lopen de gemeenten nog verder uit elkaar. Voor het analyseren van levensbeschouwelijke verschillen is het ‘praktiseren’ van belang. Randkerkelijken zijn “mensen die wel tot een levensbeschouwelijke groepering behoren, maar niet of nauwelijks religieuze diensten bijwonen” (CBS, 2014). Dit zegt iets over hoe religieus mensen zijn. In Figuur 1 zien we per gemeente het percentage van de bevolking dat “minstens een keer per maand” een religieuze dienst bezoekt, ongeacht welke religie.

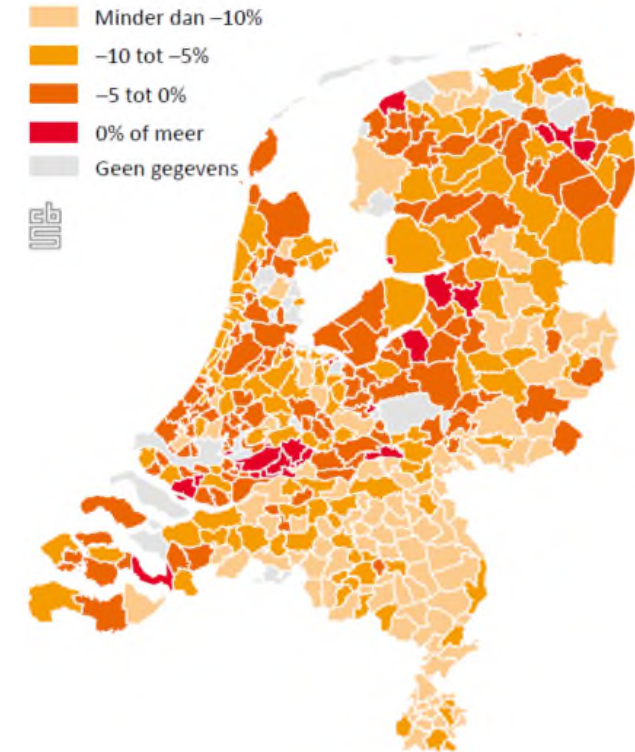
Figuur 1 is een momentopname van 2013. Om de trend te zien is een vergelijking gemaakt tussen de cijfers van 2009 en de cijfers van 2013 (Figuur 2). De religieuze betrokkenheid daalt op landelijk niveau nog steeds, maar in twintig gemeenten (rood) is een lichte groei van maximaal 2 procent waargenomen. Dit terwijl in een aantal andere gemeenten een afname van

minstens 30 procent is vastgesteld. Wat deze cijfers sterk onderstrepen is hoe lokaal de trends zijn.

Figuur. 1: Aandeel regelmatig bezoek religieuze diensten naar gemeente 2013

S E P T E M

Figuur. 2: Verschil bezoek religieuze diensten naar gemeente (1997/2009) – (2010/2013)

Met deze kaarten in ons achterhoofd kunnen we nu onderscheid maken tussen de godsdienstige groeperingen. Wat betreft het praktiseren zijn de verschillen groot. Gereformeerden en PKN'ers zijn de trouwste kerkgangers. In nieuwsmedia wordt vaak een beeld geschetst van moslimgemeenschappen waarin iedereen dagelijks praktiseert. In feite bezoekt de helft

van de moslims in Nederland zelden of nooit een moskee (Tabel 1).

	Minstens 1 keer per week	Zelden of nooit
Katholiek	6,3	65,9
Hervormd	19,7	61,1
Gereformeerd	50,3	31,6
PKN	35,0	29,9
Islam	26,6	51,2
Joods	9,7	64,8
Hindoe	7,6	67,7
Boeddhist	8,2	63,9
Anders	43,7	33,1
Totaal (incl. geen)	10,1	76,4

Tabel 1: Bezoek religieuze diensten naar kerkelijke gezindte; 18 jaar en ouder; 2013

Het praktiseren van een geloof door bezoek aan religieuze diensten is echter maar één graadmeter voor de religieuze aard van een bevolking. Mensen die zich met een bepaalde godsdienstige groepering associëren delen bepaalde normen en waarden die ook via ander gedrag geuit worden. Bijvoorbeeld, na de verlichting en de ontzuiling blijven bepaalde christelijke waarden zoals 'gelijkheid' doorklinken in het Nederlands beleid.

Voor deze trendalert waren we specifiek geïnteresseerd in Islamitische perspectieven. Dit kwam voort uit het vermeende proces van islamisering - waarbij het aantal moslims in Nederland zou groeien en de samenleving daardoor een meer islamitisch karakter zou krijgen - waarnaar regelmatig wordt verwezen in nieuwsmedia.

Echter uit het onderzoek moeten we constateren dat moslims nog steeds een kleine groep binnen de Nederlandse bevolking vormen (Tabel 2), die vooral binnen een aantal gemeenten wonen. Op basis van prognoses van het CBS over het toekomstige aantal allochtonen heeft De Beer (2007) ook duidelijk laten zien dat moslims een minderheid van de bevolking zullen blijven uitmaken, zelfs in een scenario voor 2050 waarbij extreem hoge immigratie wordt gecombineerd met een bijzonder groot aandeel islamiet (iets wat het CBS minder dan vijf procent kans geeft). Dit maakt de onderstaande verkenning eerder een zoektocht naar nieuwe inzichten dan een analyse van een aannemelijk toekomstscenario voor Nederland. Toch kunnen minderheidsgroepen beleid beïnvloeden, dus het blijft een interessant vraagstuk.

Provincie	% Moslim
Groningen	1,7
Friesland	1,3
Drenthe	0,4
Overijssel	3,0
Flevoland	6,1
Gelderland	3,1
Utrecht	4,5
Noord-Holland	6,4
Zuid-Holland	7,4
Zeeland	1,4
Noord-Brabant	4,4
Limburg	4,4

Tabel 2: Percentage van de bevolking dat zegt moslim te zijn naar provincie; 18 jaar en ouder; 2013

Andere principes, andere oplossingen?

Islamitisch milieubeleid en -praktijken zijn geworteld in de koran, of *Qoer'an*, en de gebruiken van de profeet Mohammed, ofwel *soenna* genoemd. Profeet Mohammed is in 570 AD in Mekka geboren en stierf in 632 in Medina - allebei in het huidige Saoedi-Arabië.

Het islamitische wereldbeeld gaat, net zoals het christendom, uit van één almachtige schepper en God (Allah). De islamitische geloofsbelijdenis bestaat uit drie onderdelen:

1. Islām: het waardesysteem
2. Imān: het geloof
3. Ihsān: het juiste gedrag (vroomheid)

Het 'zorgen voor' planeet aarde is een ethische dimensie die een integrale plek heeft in de Islām en in de Ihsān. Daarom is milieubescherming, zoals het behoud van bossen, een belangrijk thema in de Sharia - de islamitische wet. De etymologie van het woord 'Sharia' is interessant omdat het verwijst naar 'de weg', maar dan specifiek het gebaande pad dat dieren richting een drinkplaats volgen. Metaforisch gezien is het leven schenkende water 'het goede' en de Sharia is de weg daarnaartoe. Ook hier zien we hoe natuur, in dit geval waterschaarste in het droge Saoedi-Arabië, invloed kan hebben op een geloofsovertuiging.

Khalid (2010) heeft vier kernprincipes gedestilleerd van de islamitische leer inzake milieu:

1. *Tawhīd: het eenheidsprincipe*

Tawhīd is het idee dat 'Allah alles omvat' en het is de basis voor de holistische benadering die nodig wordt geacht om de verwevenheid van alle natuurlijke systemen te begrijpen.

2. *Fitra: het scheppingsprincipe*

Het Fitra principe benadrukt de intrinsieke goedheid van alles wat Allah heeft geschapen, met nadruk op de natuurlijke aard van de mens, waar de potentie ligt voor het opzettelijk verwezenlijken van het goede.

3. *Mizān: het evenwichtsprincipe*

Volgens de Mizān zijn alle systemen in het universum in dynamisch evenwicht omdat Allah ze met opzet zo gemaakt heeft om leven op aarde mogelijk te maken. Alles is geschapen voor de mens.

4. *Khalīfa: het verantwoordelijkheidsprincipe*

Allah heeft de mensheid aangesteld als curator (Amānāh) en beschermer van de natuur met het vice-regentschap (Khalīf) op aarde.

In feite zijn deze principes niet wezenlijk anders dan de christelijke waarden die in Nederland nog dominant zijn. Beide religies komen voort uit hetzelfde gebied in het Midden-Oosten en de verhalen gaan ook deels over dezelfde personen. Hoewel er natuurlijk ook

verschillen zijn tussen de religies zijn er veel overeenkomsten wat betreft opvattingen over natuur. Omdat water speciale betekenis voor moslims heeft – volgens Allah is water naast de mens(en) de meest waardevolle van zijn scheppingen – is het van belang om verder in te zoomen op islamitische waterbeheerpraktijken.

Absar (2013) heeft een gedetailleerde analyse gemaakt van hoe water wordt gewaardeerd en gebruikt in verschillende moslimlanden. De Causal Layered Analysis (CLA) benadering die Absar gebruikte maakt onderscheid tussen de diverse socio-economische en hydro-geologische situaties waarin islamitische samenlevingen functioneren. De religie wordt dus niet als enige factor meegenomen. In lijn met de CLA benadering gaat Absar's analyse van islamitische waterbeheerpraktijken in op vier niveaus:

1. De litanie (wat we zien gebeuren en noemen)
2. Socio-economische en historische oorzaken
3. Structuur (en het discours dat het legitimeert)
4. Metafoor en mythe

Zo verklaart Absar het feit dat bovenstroomse islamitische landen vaak op gespannen voet staan met benedenstroomse landen (de litanie) vanuit het islamitische principe 'macht is een recht'; dat wil zeggen dat ongelijke verdeling op basis van politieke macht aanvaardbaar is (metafoor en de mythe). Het feit dat er een fysiek tekort is wordt natuurlijk ook meegenomen. Hieronder staan vijf van de volgens

Absar belangrijkste water gerelateerde metaforen en mythes op een rij:

5. Mensen hebben het recht om water als hulpbron te benutten –bijvoorbeeld om energie op te wekken via stuwmeren.
6. Macht is een recht - ongelijke verdeling op basis van politieke sterkte is aanvaardbaar.
7. De natuur bestaat uit hulpbronnen die door Allah voor de mens zijn geschapen – bossen kappen en olie winnen voor eigen winst is gerechtvaardigd.
8. Vrouwen leveren water en mannen consumeren het – waterprovisie is op nationaal niveau een taak voor de overheid en op lokaal niveau een taak voor vrouwen.
9. Rampen zijn wraak van moeder natuur als straf voor onze zonden – droogte en overstromingen worden geaccepteerd en water wordt niet altijd efficiënt beheerd.

Dit vijfde punt van Absar lijkt in strijd te zijn met het verantwoordelijkheidsprincipe (Khalīfa) van Khalid, maar een analyse op dit niveau gaat te ver voor een trendalert. Over het algemeen lijkt het Islamitische perspectief op water geen nieuwe inzichten op te leveren. Maar wat kunnen we als watersector van deze analyse leren?

Relevantie

Er is feitelijk geen merkbare trend richting islamisering van de Nederlandse maatschappij en het is zeer waarschijnlijk dat moslims een minderheidsgroep zullen blijven vormen richting 2050 en verder. Verder is het allang bekend dat de hygiënische praktijken van moslims tot een hoog per capita waterverbruik leidt (voornamelijk door vaker en langer douchen), maar gezien het beperkte aantal moslims in Nederland, en de voorspellingen van het CBS, is dit hooguit relevant op wijkniveau en niet voor de sector als geheel.

Geloofsovertuigingen hebben duidelijk invloed op hoe mensen met natuur omgaan, inclusief hulpbronnen zoals water, maar de conclusie van deze beknopte analyse van islamitische waarden is dat ze waarschijnlijk niet tot nieuwe uitkomsten zouden leiden, ook al werden ze dominant in Nederland. Waar wel potentie voor nieuwe inzichten ligt is het Islamitische perspectief op de economie. Riba, het Arabische woord voor rente, is volgens de Koran verboden. Omdat moslims geen rente mogen

ontvangen op leningen worden alternatieve financiële oplossingen gevonden voor moderne handelspraktijken. Wereldwijd is Islamitisch bankieren sterk gegroeid met de opkomst van onder andere de Golfstaten en Maleisië als economische machten. Hoe zou het (financieren van) assetmanagement bij waterbedrijven eruit zien als de bedrijven geen lening tegen rente mochten aangaan en hun geld niet konden sparen met rente? Dit kan een interessante vraag zijn om verder te onderzoeken.

Meer informatie

- Absar, S. M. 2013. The Future of Water Resource Management in the Muslim World. *Journal of Future Studies*, Vol. 17, No. 3, March 2013, www.jfs.tku.edu.tw/17-3/A01.pdf
- The Futurist. 2014. Vol. 48, No. 1: <http://www.wfs.org/futurist/january-february-2014-vol-48-no-1/water-futures-islamic-perspective>;
- Khalid, F. 2010. The Environment in Islam: Islam and the Environment Ethics and Practice. In: *15th General Conference on Social and Economic Dimension of Global Environment Changes*.
- The Islamic Foundation For Ecology And Environmental Sciences website: <http://www.ifees.org.uk/>
- Kuks, S. 2002. *The evolution of the national water regime in the Netherlands*. Euwareness Netherlands. Enschede, University of Twente.
- Schmeets, H. 2014. *De Religieuze Kaart van Nederland*. Centraal Bureau voor de Statistiek
- Een filosofie van het Water - Lezing door René ten Bos: <https://www.youtube.com/watch?v=J6MCG1TwZsE>
- de Beer, J.A.A. 2007. Nederlandse moslims blijven in de minderheid. *Demos*, 23(9): 1-5